

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертаційну роботу
Бойко Вікторії Василівни
«Етнічний і національний дискурси творчості Івана Чендея»
на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
за спеціальністю 10.01.01 – українська література

Іван Михайлович Чендей, 95-річчя від дня народження якого припадає на цей рік (1922-2005), – відомий український прозаїк, кіносценарист, публіцист, літературний критик, журналіст, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, увійшовши в літературу в 40-х роках, своєю новелістикою, повістевою та романною прозою засвідчив органічну присутність у загальноукраїнському літературному процесі. Його співвідносять із таким явищем літературного процесу 60-80-х років, як «сільська проза». Творчий набуток І.Чендея визнано знаковим феноменом української культури другої половини ХХ ст. Як стверджував М.Жулинський, І.Чендей «одним із перших в українській прозі 60-х років художньо переконливо розкрив внутрішній людський зміст єдності людини з духовним материком свого народу, з моральними цінностями, набутими у віках». І.Чендей про духовні джерела творчості зізнавався ще в 1964 році: «Своїм корінням моя літературна творчість вросла в життя моїх земляків, звідти вона пила снагу і брала силу. Її кропив рясний та вільний дощ народної мудрості. Жага прекрасного була Сонцем, до якого я тягнувся завжди. Ось три джерела, що лежать в основі кожного мого більш вдалого і менш вдалого твору!».

Відповідне поцінування творчого набутку І.Чендея, окреслення стильових рис його письма, сутності художнього світу наявні в працях авторитетних літературознавців Г.Сивоконя, В.Дончика, О.Мишанича, М.Стрельбицького, М.Жулинського та інших. Різні аспекти художнього доробку письменника, що розкривають характерні грані його письменницького таланту, знайшли

висвітлення в наукових дослідженнях молодших науковців – О.Козій, М.Хорошкова, Н.Белоконь, Т.Шалацької, М.Васьків та ін.

Найявний літературознавчий дискурс у сфері чендєєзнавства доповнює і збагачує дисертаційна робота Вікторії Бойко. Об'єктом її уваги стала художня проза митця – малі жанри, повісті, романи. Дисертантка обрала цікавий, маловивчений, а тому актуальний аспект прочитання белетристики Чендея, крізь призму якого чітко простежується індивідуальність авторського письма, зокрема етнічно-національний дискурс творчості. На увагу прозаїка до етнічних та національних первнів як виразно індивідуальної творчої манери дослідники вказували. Зокрема, підкреслювалося, що центром його художнього світу «є національний характер із його закарпатською ментальністю, особливим способом мислення і сприйняття світу». Щоправда, пильна увага художника слова до геокультурної специфіки краю давала підстави деяким літературознавцям применшити його до рівня регіонального письменства. Однак системного, концептуального дослідження набутку митця крізь подібну призму ще не було, у чому й полягає новизна дисертаційної роботи Вікторії Бойко. Отже, дисертантка взялася за актуальну наукову проблему в сучасному українському літературознавстві й назагал успішно її розв'язала. Складнощі її реалізації полягали в урахуванні різнорідних обставин творчості митця (формування світоглядних засад в умовах інших держав – Чехословаччини та Угорщини, під впливом русофільства, в обставинах мовної і національної невизначеності, денаціоналізації, суспільно-політичних процесів української радянської дійсності) і у своєрідних особистісних характеристиках письменника, які слід було враховувати в роботі.

Дисертаційна робота Вікторії Бойко чітко й логічно структурована, дозволяє провести вичерпний аналіз творчості письменника в контексті обраної теми. Важливо, що дисертантка послідовно й аргументовано прагне вписувати національно зорієнтовану творчість Чендея в русло світових літературно-естетичних тенденцій ХХ століття, доволі переконливо й органічно послуговуючись відповідною методологією. У цілому і ґрунтовна

методологічна база, і компаративне осмислення визначеної проблематики, і самі ключові проблеми, порушені в дисертації, сприймаються як безсумнівний позитив, котрий забезпечує очевидну наукову новизну і наукове значення роботи.

Актуальність дисертації В.Бойко полягає в тому, що в ній уперше здійснено цілісне дослідження «верховинської» основи творчості митця як частини національної культурної ідентичності, зосередженості письменника на зовнішньому і внутрішньому світі мешканців своєї малої батьківщини, умінні відтворити через автентично неповторне буття верховинців проблеми і цінності національного й загальнолюдського звучання, принципів і прийомів художньої трансформації реалій у його творах (с. 4). Таким чином дослідниця репрезентує новий ракурс прочитання творчості митця і цим суттєво доповнює наявний літературознавчий дискурс із художнього надбання Чендея, а також увиразнює його творчу особистість у контексті історії української літератури.

Слід зазначити, що обраний В.Бойко літературознавчий інструментарій дає їй можливість кваліфіковано здійснювати аналіз прозових текстів. При цьому звернемо увагу, що авторка роботи не зазначила (хоча й продуктивно ним послуговувалася) стрижневого в літературознавчій методології естетичного принципу аналізу, який бачить у літературному творі насамперед художній феномен. У роботі дисертантка неодноразово акцентує на наявності у творах значної кількості архетипних та символічних образів, фахово розглядає їх. У зв'язку з цим доцільним здалося б, на нашу думку, застосування положень «аналітичної психології» Карла-Густава Юнга, що сприяло б більш глибокому проникненню в діалектику свідомого й підсвідомого та архетипних образів і уявлень у процесі художньої творчості. Осягненню таємниць творчої лабораторії письменника сприяла б і більш прискіплива увага авторки до діяльності Чендея у сфері фольклористики. Теоретичну основу роботи підсилили б положення праць В.Яніва («Нариси до історії української етнопсихології»), О.Кульчицького («Світовідчуття українця»), Б.Цимбалістого («Родина і душа народу»), Н.Шумило («Під знаком

національної самобутності»). Також важливими для осмислення зазначеної проблематики є праці закарпатського вченого, філософа, письменника Ф.Потушняка про народні вірування («Психологія снів», «Міліє», «Клятва в народном вірованню», «Межа і дорога в народном вірованню» та ін.) і його фундаментальна праця «Світогляд закарпатського народу». Доцільними в контексті досліджуваної теми є й статті В.Гренджі-Донського «Матеріальна й духовна культура селян волівської Верховини кінцем ХІХ і початком ХХ століття», «Українська культура на Закарпатті на початку цього сторіччя і за першої Чехословаччини», уміщені у дев'ятому томі дванадцятитомного видання Творів Василя Гренджі-Донського (1989).

Відповідно до чинних вимог дисертантка у вступній частині вмотивовує вибір теми, формулює мету, новизну і актуальність дослідження, об'єкт і предмет наукової студії, застосовані методи, вказує практичне значення результатів та стан їх апробації. Щоправда, некоректним, на наш погляд, є підкреслення авторкою регіонального статусу письменника, що спостерігаємо в назві підрозділу «Творчість закарпатського письменника в оцінці регіональної й української критики» (с. 2); у подальшому в тексті – творчість закарпатського письменника (І.Чендея), «творчість закарпатських і українських письменників» (с.6), «закарпатської, української та світової літератури» (с.7), де проступає явне виокремлення письменника із загальноукраїнського літературного процесу й української літератури Закарпаття від всеукраїнської. Оскільки література Закарпаття включає в себе твори, написані українською, а також угорською, російською, румунською, німецькою мовами, то, вважаємо, доречніше послуговуватися дефініцією «українська література Закарпаття».

Окресливши у Вступі необхідні для наукової студії положення, у трьох розділах основної частини В.Бойко здійснює аналіз предмета дослідження відповідно до сформульованих завдань.

У першому розділі «*Ментально-культурні параметри творчості Івана Чендея*» розглянуто сутність, значення і шляхи вияву етнічних і національних чинників у структурі літературного твору, подано аналіз міркувань

літературознавців та критиків щодо творчості І.Чендея крізь призму «єдності митця з материком свого народу», закоріненості його письма в регіональну й загальноукраїнську культуру. У підрозділі 1.1 «Етно-національна основа літератури як складника культури» дослідниця простежує різні концепції у питанні національно-етнічних засад культури, мистецтва, літератури. Зокрема, наголошує на цілком протилежних за своєю суттю трактуваннях, з одного боку, орієнтованого на постмодернізм літературознавства з його «націоскептицизмом, недовірою до потенційної продуктивності національного прочитання чи творення мистецьких вартостей» (Т.Гундорова) та, з іншого, абсолютизації ролі національної культури в мистецтві (П.Іванишин). Цілком доречною і виваженою є позиція авторки роботи, котра на основі аналізу ґрунтовних досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців переконує у важливості націокультурних первнів, які залишаються актуальними в сучасній гуманітарній науці та художній літературі, зокрема й постмодерністській (постколоніальна критика Р.Брубейкер, Дж.Кетцер, І.Лисий, Н.Овчаренко). Слушними й доречними для розкриття теми роботи є й висвітлення питань кореляції понять етносу й національності, положення про органічність взаємозв'язку нації й культури, про культуру як систему найрізноманітніших складників – від мови – «домінанти, яка структурує всі інші чинники культури й одночасно формується ними», до географічних умов проживання, з характерними для них динамічними взаємозв'язками. Важливою в цьому контексті є акцентуація на такому структурному елементі культури, як художня література, оскільки виражально-зображальні засоби белетристики закладені в потенційних можливостях національної мови.

У текстах, як зазначає дисертантка, знаходять вираження різні рівні національно-етнічного буття, яскравою ілюстрацією цього є творчість Івана Чендея. Специфіку національно-етнічного дискурсу творчості письменника, як і його попередників Ф.Потушняка, Л.Дем'яна, В.Гренджі-Донського, О.Маркуша, сучасників Ю.Мейгеша, Ю.Керекеша, М.Томчання та ін., В.Бойко цілком доречно обґрунтовує історичними умовами буття Закарпаття,

підкреслює чітку національну самоідентифікацію митців. Однак певні питання викликає вживана в роботі дефініція: «**закарпатський етнос**», «**закарпатська спільнота**», адже Закарпаття за своїм складом – поліетнічне, його населення складають різні етно-національні групи. Твердження, що «**закарпатський етнос**» належить до слов'янської групи народів і мов» (с. 21), є неправомірним, хоча ми розуміємо, що в цьому випадку йдеться про русинів-українців, автохтонне населення краю, ідентифіковане вченими як етнос чи субетнос (лемки, бойки, гуцули та ін.) української нації, що відзначає сама ж дослідниця, покликаючись на думки науковців (с.24). Не є безапеляційним і твердження про «суттєву» відмінність від інших слов'янських етнічно-національних культур (крім гуцулів Івано-Франківщини та бойків Львівщини) культури русинів-українців Закарпаття (с. 22). Так твердять, наперекір ученим-мовознавцям, етнографам, фольклористам, історикам, якраз апологети політичного русинства.

Другий підрозділ *«Творчість закарпатського письменника в оцінці регіональної й української критики»* подає детальний огляд рецепції художнього набуtku І.Чендея у розрізі теми дисертації. Аналіз В.Бойко відзначається ретельністю відбору оцінок літературознавців, виявленням як високого поцінування, так і несправедливого суб'єктивного, ідеологічно заангажованого підходу до естетичного явища, що відбилося на долі й творчому процесі письменника. У цьому контексті цілком справедливо підкреслено важливість наукового доробку авторитетного вченого М.Жулинського. Щодо формулювання назви підрозділу маємо певні міркування. На наш погляд, називання І.Чендея «закарпатським» письменником позбавляє його національної ідентифікації, а також «омісцєвлює» його, звужує простір бачення митця в загальноукраїнському і світовому контексті. Вважаємо некоректним відокремлювати регіональну критику від української, або ж варто було її кваліфікувати як регіональну й центральну (столичну). Наслідком неунормованості дефініцій є недоречність, що постає з мимовільного протиставлення закарпатської й української культури (с. 47).

Наголосивши, що «форми ідентичності тісно переплетені, визначають одна одну, матеріальна й духовна культура взаємопроникні», але з метою їх всебічного аналізу в дисертації розмежовуються (с. 20), В.Бойко у другому розділі *«Світ матеріальної культури верховинця у творах письменника»* аналізує функціонування чинників матеріальної культури українців Закарпаття у текстах Івана Чендея, які відіграють важливу роль у формуванні духовно-світоглядних засад їхнього буття. У підрозділі *«Вузька просторова локалізація верховинського світу в текстах Івана Чендея»* авторка констатує еволюцію прозаїка, що простежується на мовному, жанрово-стильовому рівнях під впливом як гімназійних учителів, так і літератури. Не варто, однак, перебільшувати вплив традицій В.Стефаніка особливо в ранній період творчості, адже сам письменник відзначає, що по-справжньому з класичною літературою ознайомився значно пізніше. Отже, йдеться, радше, про типологічну спорідненість творчості двох митців. Заслуговують на увагу спостереження В.Бойко над такою рисою поезики митця, як сталість хронотопу, зосередженість на зображенні обмежених локусів, зокрема рідного села Забереж, гори Ясенови, прилеглих поселень, в яких і розгортаються події. Із просторовим локусом, слушно підкреслює дослідниця, пов'язана система персонажів, сюжетна канва творів. Авторка обґрунтовує це специфікою вимог реалізму, традиційним засадам якого чітко слідував митець – ідея правди життя і міра відображення реальності. Відповідають цим вимогам принципи його творчої праці з прискіпливою увагою до реальних предметів, явищ, топосів, прототипів, що переплавляються у власний художній світ, «у якому у всій повноті розкривається матеріальна й духовна краса буття верховинців, їх любов до праці, світогляд, у якому гармонійно співіснують люди і Бог». Дослідниця майстерно простежує, як у творах Чендея вузький, конкретний просторовий локус розширюється «від невеличкого гірського села Забереж» до всього Закарпаття в його історичній, економічній, культурній проекції, до соборної України, загальноукраїнської історії, невід'ємною частиною якої, згідно з національною концепцією автора, є Закарпаття і, «нарешті, до всієї

світової спільноти...» (с. 49) з єдиною аксіологічною сталою – загальнолюдськими цінностями, як доречно підкреслює дисертантка. Обґрунтованими і логічними у цьому плані є типологічні зіставлення прози І.Чендея з творами О.Гончара, Г.Матевосяна, В.Фолкнера, Г.Г.Маркеса.

У параграфі 2.2. «*Органічність життя закарпатського селянина в замкнутому колі трагедії*» дослідниця конкретизує уже окреслений вузький локус Чендеєвої прози (рідне село Забереж) ще вужчим, уособленим в образах домівки, садиби (гражди). Проте, твердить авторка, ця герметичність буття селянина лише позірна, адже вона наповнена світом речей, що в аксіологічному вимірі дає уявлення про економічний, морально-етичний, естетичний, релігійний, тобто, як матеріальний, так і духовний рівень буття героїв, характеризує їх світогляд, життєву філософію. У речах І.Чендея відбита історія, культура краю, тобто подано своєрідний його «речовий» портрет. Слушними є спостереження авторки щодо поваги письменника до світу матеріальної культури, розуміння її цінності, значення, ролі для усвідомлення людиною смислової наповненості свого буття. На наш погляд, можна було б детальніше розглядати світ речей крізь призму їх екзистенційного смислу, бо саме таке наповнення вони перш за все мають у Чендеєвій концепції буття селянина (наприклад – земля, хата як образ єдності опозиційних начал буття: життя-смерть, вічне-тимчасове, сталє-плинне, своє-чуже, любов-розлука; своєрідні філософські смисли мають і образи колиски, коритища тощо).

У наступному параграфі – 2.3 «*Гармонія буття горянина й автентичної природи*» дисертантка, ретельно студіюючи тексти, відзначає майстерність Чендеєвих пейзажів, його чудове знання флори і фауни, важливу у творах екологічну проблему та проблему гармонійного співжиття людини з природою. У цьому контексті заслуговує на увагу думка В.Бойко про функцію пейзажних описів, що сприяють ліризації окремих сегментів у епічних творах. Аналіз поетики новел «Трембіта» і «Косарі» дають авторці підстави говорити про жанровий синтез, а саме – поезії й прози, про явні модерністські струмені у творчості митця, які, зокрема, властиві поетиці імпресіонізму. Сюди можна

було б долучити й повісті «Луна блакитного овиду», «Казка білого інею» та ін. як зразки жанру ліричної прози, характерної для літератури 60-х років (Є.Гуцало, Гр.Тютюнник та ін.).

У підрозділі 2.4 «Праця у прозі Івана Чендея як призначення й основа буття людини» дисертантка резонно констатує, що І.Чендей, як і М.Стельмах, У.Самчук, постає добрим знавцем процесів селянської праці, уміє ґрунтовно, з найменшими подробицями відтворити їх. Ця здатність вироблялася роками – від називання трудових процесів у перших новелах до виписаних у деталях подробиць різних видів трудової діяльності (навіть екзотичних) горян у повістях і особливо в романі «Птахи полишають гнізда», що стало прикметною ознакою ідіостилію митця. Авторка справедливо резюмує, що відтворення трудових процесів, як і перелік засобів, предметів праці служать розкриттю внутрішнього світу персонажів; працьовитість, майстерність у роботі є мірилом людської вартості.

Третій розділ дисертації присвячений аналізу системи духовних цінностей верховинців – персонажів І.Чендея. У ній найперше місце відводиться родині, яка для закарпатського селянина є центром всесвіту (параграф 3.1). Родова спорідненість закладена генетично, відчутна на свідомому й підсвідомому рівнях. У Чендея-прозаїка ця особливість простежується на проблемно-тематичному та образному ряді. Проблема батьків і дітей, руйнування рідного гнізда, зв'язку поколінь, пам'яті роду – ці та інші проблеми в центрі як малих, так і великих жанрових форм письменника. Як і властиво письменнику-реалісту, що йде від правди життя, прототипами персонажів переважної більшості творів були батьки, брати, сестри, близькі й далекі родичі автора, його односельці, знайомі. Увагу прозаїка до людей старшого покоління дослідниця пов'язує з фольклорно-міфологічним світоглядом горян, вони є носіями споконвічних традицій роду. Окремі образи несуть архетипні ознаки, а саме – Мудрого Старця, Вічної Матері, дому як центру родової єдності. Це, зокрема, образи діда та батька, матері. Зі способом родового життя пов'язані в Чендеевих героїв міжособистісні, сімейні стосунки,

зокрема ставлення до жінки, дітей, невісток, до кохання, виявлення якого в патріархальній родині було стриманим, що й відбилося у творчості митця. Авторка акцентує, як під впливом оновлювальних процесів руйнується патріархальна свідомість, а індивідуальність відчужується від роду, як порушується порядок у соціумі. Висновки дисертантки щодо патріархальної родини цілком резонні.

У параграфі 3.2. дисертантка аналізує відображення у прозі Чендея християнських засад світогляду верховинців. Вона небезпідставно наголошує на вимушеній антирелігійності окремих творів автора («Чорнокнижник»), котрий сам не визнає зовнішніх проявів релігійності, засуджує лицемірство служителів церкви (о. Панфутій Мацола «Птахи полишають гнізда», о.Пельчарський «Терен цвіте»), але в житті дотримується християнських заповідей. Церква для автора – витвір народного творчого таланту і високої духовності, а християнську віру верховинців, як зазначає дисертантка, митець сприймає як основу їх світогляду, буття та морально-етичного кодексу («Іван», «Преображенна Маріка», «Скрип колиски» та ін.). Вважаємо, варто було б більш виразно наголосити, що саме релігійність русина-українця була запорукою збереження його духовної самобутності, національної ідентичності в умовах активних зовнішніх впливів. Логічно доповнює попередні судження В.Бойко наступний підрозділ – 3.3 *«Проблема національно-культурного самовизначення у творчості Івана Чендея»*. Дисертантка цілком слушно констатує, що для самого автора такої проблеми не існувало: він відчував себе українцем і репрезентував це своєю творчістю, добірною літературною мовою, громадянською позицією. Одним із чинників національної самоідентифікації героїв письменника є мова. Мовна самототожність, як підкреслює В.Бойко, для русинів-українців в умовах чужої держави відбувалася досить складно в контексті значно ширшого культурного самоозначення та самоствердження, особливо за часів Чехословаччини, Карпатської України та Угорщини (саме цей історичний контекст подано в роботі). Національна ідентифікація героїв Чендея виявляє себе переважно в омонімії, у їх розмовно-побутовому мовленні

з використанням характерних діалектизмів, якими письменник не зловживає, але увиразнює мовний колорит українців Закарпаття, у способі думання й висловлювання.

В.Бойко кваліфіковано аналізує питання художнього осмислення історії краю у ХХ столітті. Можна погодитися, що в авторській художній моделі історії вагомую роль відіграє автобіографізм (повісті «Терен цвіте», «Казка білого інею», «Кринична вода (Сестри)», «Луна блакитного овиду», роман «Скрип колиски» та ін.). У прозі крізь призму життя закарпатських русинів-українців майстерно відтворено й оцінено і політичні системи держав, у яких їм довелося жити, і конкретні події, процеси та явища, і боротьбу проти соціального та національного гноблення («На заробіток», «Терен цвіте», «Плуг», «Син», «Казка білого інею», «Птахи полишають гнізда», «Далеке плавання» та ін.). Зазначимо, що І.Чендей не погрішив проти правди, відображаючи настрої краян щодо влади Т.Масарика за Чехословаччини та радянських порядків після входження Закарпаття до складу СРСР.

Позитивним у роботі вважаємо те, що В.Бойко піддає аналізу великий масив прози І.Чендея, при цьому ретельно аналізує кожен твір у розрізі порушеної проблеми, глибоко осмислює проблематику, стильову специфіку, підкреслює своєрідність ідіостилу митця. Така скрупульозність прочитання дає їй можливість систематизувати матеріал, чітко виокремити головне, проілюструвати яскравими зразками з тексту та зробити переконливі, аргументовані висновки.


Слід наголосити на компаративному компоненті дослідження, який пронизує весь текст роботи і з якого І.Чендей постає як рівновеликий митець у художній реалізації актуальних для вітчизняної й світової літератури проблем. Дисертантка проводить показові паралелі творів І.Чендея з художньою спадщиною як українських, так і зарубіжних письменників, в якій порушуються подібні проблеми, мають місце аналогічні явища (В.Гренджі-Донського, О.Маркуша, Ф.Потушняка, Ю.Керекеша, Ю.Мейгеша, М.Стельмаха О.Гончара, Г.Матевосяна, В.Фолкнера, Г.Г.Маркеса та ін.). Це дало можливість по-новому

прочитати Чендееву прозу, побачити й обґрунтувати неповторність його авторського стилю. Кваліфікований літературознавчий аналіз етнічного та національного дискурсів художніх творів І.Чендея дисертантка здійснює із залученням набутоків вчених-істориків, що надає роботі наукової вагомості й значущості. Результати аналізу та спостереження дисертантка узагальнює у продуманих висновках роботи.


Автореферат дисертаційної праці Вікторії Бойко, доповіді на наукових конференціях різних рівнів – чотирьох міжнародних, трьох всеукраїнських, сім наукових публікацій, три з яких – у друкованих фахових виданнях, дві – у фахових електронних виданнях України, одна – у закордонному періодичному виданні засвідчують належну апробацію дослідження. Робота новаторська за своїм характером, завершена, самостійна, цілісна, виконана на належному фаховому і методологічному рівні, має практичне значення. Її результати можуть бути використані при підготовці курсів з історії української літератури, літературного краєзнавства, спецкурсів та наукових робіт різних типів.

Таким чином, є підстави вважати, що дисертаційна робота «Етнічний і національний дискурси творчості Івана Чендея» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, а її автор – Бойко Вікторія Василівна – цілком заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література.

Доктор філологічних наук,
професор кафедри української літератури

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»  Барчан В.В.

Підпис Барчан В.В. засвідчую

Вчений секретар ДВНЗ «УжНУ» 

17.06.2017 р.



Мельник О.О.